



Dit is het eerste tussenproduct van het ontwikkelteam Mens & Maatschappij. Het voorliggende tussenproduct bestaat uit drie onderdelen: de conceptvisie op het leergebied, een toelichting op het proces tijdens de sessie en consultatievragen. Als bijlage is de werkopdracht toegevoegd: de opdracht waarmee de ontwikkelteams aan de slag zijn gegaan deze eerste sessie.

Tijdens de eerste driedaagse sessie hebben de ontwikkelteams hard gewerkt om een eerste conceptvisie te vormen. Nu is het tijd om feedback op te halen, om op basis daarvan de visie door te ontwikkelen tot een uiteindelijke visie op het leergebied. Deze visie dient als basis voor de verdere ontwikkeling van het kerncurriculum.

CONCEPTVISIE OP HET LEERGBIED MENS & MAATSCHAPPIJ

Het leergebied Mens & Maatschappij (M&M) kijkt naar de wereld als leefomgeving van de mens en de mens als onderdeel van die wereld. In dit leergebied worden verschillende vakken met elkaar verbonden. Door vanuit meerdere perspectieven (historisch, economisch, geografisch, filosofisch en maatschappelijk) naar de soms complexe en steeds veranderende wereld om hen heen te kijken, leren leerlingen die wereld te begrijpen. M&M biedt kennis en vaardigheden als handvatten om de continu veranderende wereld (dichtbij en veraf) - en de ontwikkelingen, verschijnselen en vraagstukken die daaruit voortvloeien - niet alleen te begrijpen, maar erover ook een mening te vormen, die te waarderen en te beoordelen. Met dit als basis kunnen leerlingen in voorkomende gevallen weloverwogen keuzes van persoonlijk en algemeen belang maken. Tevens draagt het leergebied eraan bij dat leerlingen begrip krijgen voor de wijze waarop mensen in andere tijden of op andere plaatsen hun keuzes gemaakt hebben of maken.

Nieuwsgierigheid naar en verwondering over zowel het andere (tijd, plaats, keuze, identiteit) als het eigene zou voor leerlingen idealiter een centrale drijfveer in het leerproces moeten zijn. Dit maakt het onderwijs meer betekenisvol en kan onder meer bereikt worden door de buitenwereld (het terrein van het leergebied) letterlijk en figuurlijk de klas in te brengen, maar ook door met leerlingen de buitenwereld (de omgeving) in te trekken.

Door het leergebied M&M breidt de leefwereld van leerlingen zich uit: ze ontwikkelen een brede en genuanceerde kijk op en persoonlijke betrokkenheid bij de wereld om hen heen en zijn aan het eind van hun schoolloopbaan voldoende toegerust voor de volgende stap in hun persoonlijk en maatschappelijk leven.

Ontwikkelingen in de samenleving

Binnen het leergebied M&M komen de leerlingen in aanraking met een groot scala aan verschijnselen en ontwikkelingen die deel uitmaken van een steeds veranderende samenleving. Te denken valt aan (mondiale en nabije) thema's als pluriformiteit in de samenleving, gedeelde identiteit, duurzame ontwikkeling, technologische ontwikkelingen, globalisering en veranderende internationale verhoudingen.

Binnen M&M bieden de vakken, zowel afzonderlijk als in samenhang, diverse perspectieven waarmee leerlingen zich leren verhouden tot deze ontwikkelingen en thema's. Leerlingen leren bijvoorbeeld historisch en geografisch denken en redeneren, ontwikkelen zo historisch en geografisch besef en vormen zich een beeld van de wereld. Daarnaast leren ze keuzes te maken vanuit economisch besef, fundamentele (filosofische) vragen te stellen, ontwikkelen ze democratisch bewustzijn en doen ze kennis van de rechtsstaat op.



De kernconcepten (belangrijke concepten en begrippen) binnen het leergebied en de afzonderlijke vakken vormen het gereedschap en de gemeenschappelijke taal waarmee de samenleving gekend en geduid kan worden.

De thema's die aan de orde komen moeten verwonderen, prikkelen en zoveel mogelijk aansluiten bij de actualiteit en de narratieven (persoonlijke verhalen) van leerlingen. Dit zou uitgangspunt moeten zijn om te komen tot vakinhoudelijke keuzes en een dusdanige selectie van onderwerpen waardoor overladenheid voorkomen wordt en er ruimte blijft om onderwerpen uit te diepen.

Binnen het leergebied kunnen metacognitieve vaardigheden sterk ontwikkeld worden. Die vaardigheden zijn tevens een vereiste voor toekomstbestendig onderwijs en een leven lang leren.

Mens & Maatschappij en de drie hoofddoelen van onderwijs

Binnen Mens & Maatschappij is er vanwege de aard van het leergebied bij uitstek een goede balans tussen de drie hoofddoelen van onderwijs: kwalificatie, socialisatie en persoonsvorming. M&M gaat onder meer over realistische gebeurtenissen en waargebeurde verhalen die betekenis hebben voor leerlingen (bij uitstek het terrein van M&M).

Kwalificatie binnen M&M (het geheel van inhoudelijke kennis en vaardigheden van het leergebied) is sterk verweven met socialisatie en persoonsvorming. Het terrein van M&M is immers de samenleving waarin de leerling nu en later zijn plek inneemt en hij als persoon tot ontwikkeling komt, en waarbij hij zich betrokken kan voelen. Door de multiperspectieve benadering die inherent is aan het leergebied worden leerlingen wat kennis en vaardigheden betreft voorbereid op hun vervolgopleiding en toekomstige rol op de arbeidsmarkt.

Binnen het leergebied M&M is sprake van socialisatie als het gaat om het begrijpen, vergelijken en waarderen van verschijnselen binnen de hedendaagse pluriforme samenleving. De leerlingen leren na te denken over keuzes die in de samenleving worden gemaakt en de consequenties hiervan voor bijvoorbeeld de internationale betrekkingen of duurzame ontwikkeling.

Door hen te begeleiden bij het zoeken naar en kritisch denken over waarheidsvinding en maatschappelijke ontwikkelingen, persoonlijke drijfveren, waarden, motivaties en ambities draagt M&M bij aan de persoonsvorming van leerlingen. Het helpt hen bewust te worden van de eigen identiteit en autonomie.

Samenhang binnen het leergebied en daarbuiten

a. Samenhang binnen het leergebied

In een steeds complexere wereld is het van groot belang dat leerlingen worden toegerust om samenhang binnen en tussen de grote actuele (mondiale) ontwikkelingen en vraagstukken te zien. M&M is bij uitstek het leergebied waar leerlingen vanuit de diverse perspectieven inzicht krijgen in de wereldproblematiek, in ontwikkelingen vroeger en nu, hier en elders. Om leerlingen een eigen coherent en genuanceerd wereld- en mensbeeld te laten ontwikkelen, is het essentieel dat deze verschillende perspectieven in samenhang worden aangeboden.

In het primair onderwijs (po) zou M&M als één vak moeten worden aangeboden. Hiermee worden de kennis en vaardigheden vanuit de verschillende disciplines betekenisvoller en



ervaren leerlingen meer samenhang. In het voortgezet onderwijs (vo) zouden de vakken waar mogelijk in samenhang gegeven moeten worden. Dit kan door brede M&M-concepten te kiezen die vakspecifiek kunnen worden ingekleurd. Vakspecifieke kennis en vaardigheden mogen echter niet uit het oog verloren worden; afzonderlijke vakbegrippen en vakvaardigheden blijven van belang om voldoende recht te doen aan de multiperspectieve benadering.

De selectie van M&M-kernconcepten en vaardigheden kan (in po en vo) zorgen voor meer samenhang en minder overlap tussen de afzonderlijke vakken. Door leerlingen (dezelfde) concepten toe te laten passen in diverse maatschappelijke contexten kan ruimte gecreëerd worden. De benadering van actuele vraagstukken vanuit verschillende gezichtspunten werkt ook motiverend, appelleert aan de creativiteit van leerlingen en draagt bij aan het bereiken van meer diepgang. Deze benadering sluit aan bij ontwikkelingen in de samenleving en de behoefte van het vervolgonderwijs aan leerlingen die een multidisciplinaire wijze van werken kennen. In dit opzicht kan M&M bijdragen aan een betere (start)kwalificatie.

b. Samenhang tussen Mens & Maatschappij en andere leergebieden

Samenhang met andere vakken en leergebieden is er op het gebied van de overstijgende vraagstukken. Zo is er overlap en zijn er veel raakvlakken met burgerschap wat betreft de thema's en aspecten democratie, rechtsstaat, maatschappelijke betrokkenheid en participatie. Wat betreft fysische aardrijkskunde ligt nauw samenwerken met Mens & Natuur voor de hand. In po is er nu al een relatie met dit leergebied en de vakken biologie, natuur en techniek.

Verder maken de afzonderlijke vakken binnen het leergebied M&M gebruik van de kennis en vaardigheden van andere vakken of leergebieden. Bijvoorbeeld aardrijkskunde en economie waar het gaat om digitale geletterdheid en rekenen/wiskundevaardigheden. Of filosofie, waar op het gebied van logica en argumentatieleer een relatie te leggen is met Nederlands (spreek- en luistervaardigheden).

c. Samenhang tussen (kennis en) vaardigheden in het leergebied M&M en brede vaardigheden

Gezien de belangrijke rol die M&M speelt bij de drie doeldomeinen van onderwijs is het vanzelfsprekend dat alle brede vaardigheden, in meer of mindere mate, erin aan bod komen. Het gaat echter nooit om vaardigheden alleen; kennis is altijd voorwaardelijk. Om leerlingen toe te rusten voor de maatschappij en ze te vormen tot bewust denkende, handelende en keuzemakende burgers zijn enkele van deze brede vaardigheden van specifiek belang voor M&M: kritisch denken; sociaal-culturele vaardigheden; probleemoplossend denken en (praktisch) handelen. Deze vaardigheden zijn ook van belang met het oog op de doorstroming naar vervolgonderwijs (beroepsopleiding en hoger onderwijs).

Kritisch denken is nodig om vanuit multiperspectiviteit informatie te interpreteren, analyseren, evalueren en waarderen. Doordat leerlingen vanuit verschillende perspectieven culturen leren (h)erkennen en respectvol leren omgaan met andere visies, uitingen en gedragingen, en zich bewust leren worden van hun individuele en collectieve verantwoordelijkheid en handelen in de samenleving, worden bij M&M ook sociaal-culturele vaardigheden ontwikkeld.

Bij onderzoekopdrachten binnen M&M is veel aandacht voor probleemoplossend denken en (praktisch) handelen. Leerlingen signaleren niet alleen (grote en kleine) maatschappelijke problemen, maar werken ook aan oplossingsstrategieën en modellen om op basis daarvan besluiten te nemen.



Verbeterde doorlopende leerlijn en doorstroom

Het leergebied M&M moet zich meer dan nu het geval is richten op een betere doorstroom van het po naar het vo, binnen het vo (van onderbouw naar bovenbouw), en van het vo naar mbo, hbo en wo.

Van jongs af aan komen leerlingen in aanraking met informatie vanuit de wereld om hen heen. De samenhangende perspectieven binnen M&M bieden de leerlingen in- en overzicht om zich een (evenwichtig) mens- en wereldbeeld te vormen. De samenhang binnen M&M moet vanaf het po tot en met de bovenbouw van het vo duidelijk aanwezig en herkenbaar zijn. Het benoemen van gezamenlijke concepten, brede en vakvaardigheden is dan een voorwaarde.

Voor een goede doorstroom van het po naar het vo, en binnen het vo is het belangrijk dat alle leerlingen op bepaalde momenten in hun schoolloopbaan duidelijk omschreven M&M-kennis en -vaardigheden beheersen. In de huidige onderwijspraktijk wordt na doorstroom naar vervolgonderwijs nog te vaak gestart op een lager dan gemiddeld niveau of wordt leerstof herhaald, om te zorgen dat alle leerlingen aanhaken. Dat doet geen recht aan het niveau waarmee veel leerlingen al instromen. Herhaling van reeds gekende leerstof motiveert niet en doet afbreuk aan efficiënt onderwijs. Daarom is een doorlopende leerlijn van belang, waarbij bij het formuleren van kerndoelen en eindtermen binnen de onderscheiden onderwijssectoren zoveel mogelijk rekening gehouden wordt met de verschillende kwaliteiten en competenties van de leerlingen.



PROCESVERSLAG

Om te komen tot een aanzet voor een visie op het leergebied mens en maatschappij (M&M) is de BOB-methode gehanteerd. Die bestaat uit drie fases: Beeldvorming, Oordeelsvorming en Besluitvorming.



In elke fase zijn vragen gesteld rond een tiental in het kader van de opdracht relevante onderwerpen. Die hebben allen hun plek gekregen binnen een zogenaamd Obeya-bord.

Beeldvorming

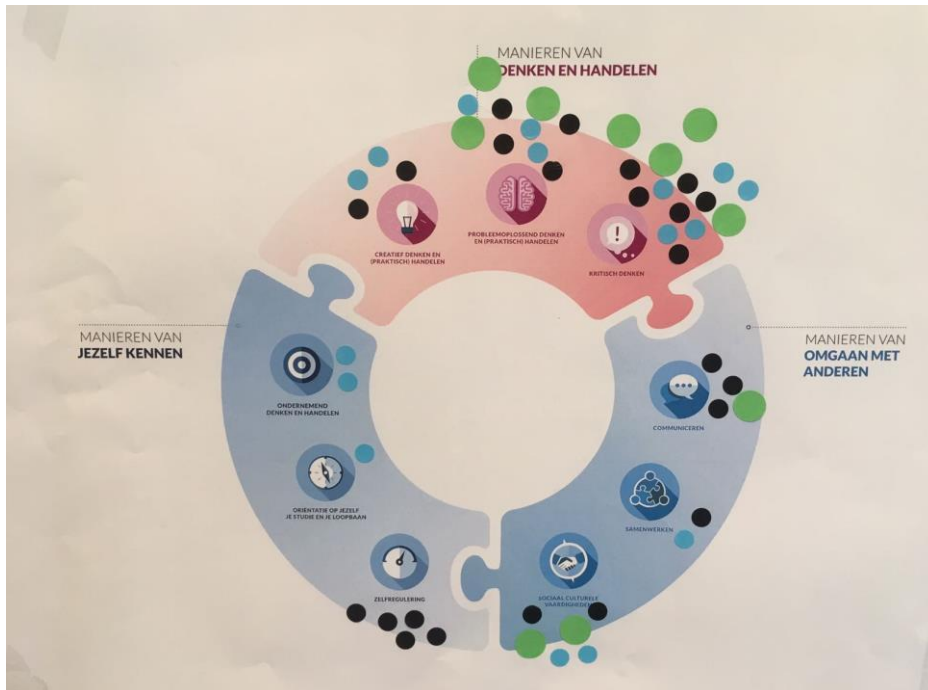
In de eerste fase ging het erom zoveel mogelijk informatie te verzamelen. Wat weten we van het betreffende onderwerp? Wat zijn de meningen en verwachtingen van ons en anderen erover en hebben we een gezamenlijk beeld bij het onderwerp? Vertrekpunt en leidraad vormden de principes die aangeleverd waren vanuit Curriculum.nu.



Er is kennis genomen van de visie van de betrokken vakverenigingen M&M. Zij hebben benadrukt het van belang te vinden dat de bestaande vakken in de bovenbouw vo behouden blijven. Opvattingen van de verenigingen om M&M aan te laten sluiten bij de actualiteit en de narratieven (persoonlijke verhalen) van leerlingen hebben hun weerslag

gevonden in de - zoals het team dat ziet - *eerste aanzet tot een visie op M&M*. Daarnaast zijn er suggesties gedaan wat betreft samenhang.

Een discussie die uitvoerig gevoerd is en nog niet afgerond, ging over waarheidsvinding in relatie tot M&M en dan met name de rol van de leerkracht in dezen. Ook is uitgebreid van gedachten gewisseld over de vraag welke brede en vakvaardigheden er beheerst dienen te worden.



Oordeelsvorming

Deze fase bood gelegenheid om zoveel mogelijk oplossingen te bedenken voor problemen en knelpunten die in de beeldvormingsfase naar voren gekomen waren en om criteria op te stellen aan de hand waarvan je de verschillende oplossingen kon bespreken. Gesproken is over mogelijkheden om tot meer samenhang te komen tussen de vakgebieden die deel uit maken van M&M, wat samenhangbevorderende (bijvoorbeeld gedeelde concepten) en samenhangbelemmerende factoren (bijvoorbeeld eigen vaktaal, maar ook het huidige schoolsysteem) zijn. Tenslotte zijn de ins and outs van het opzetten van een leerlijn van po tot en met vo aan de orde gekomen, uitgaande van de huidige kerndoelen.

Besluitvorming

In deze derde, laatste fase ging het om het maken van keuzes op basis van de in de vorige fase geformuleerde criteria. In het verdere traject en bij verdere consultaties wil het ontwikkelteam graag de vakverenigingen blijven betrekken en ook andere externe groepen.

Onder meer is geconstateerd dat in de huidige onderwijspraktijk na doorstroom vanuit po naar vo nog te vaak wordt gestart op een niveau dat als basis voor alle leerlingen wordt verondersteld. Dat doet geen recht aan het niveau waarmee veel leerlingen al instromen. Er zou daarom duidelijk (in de kerndoelen) geformuleerd moeten worden welke M&M-kennis en -vaardigheden leerlingen aan het eind van het po moeten beheersen. Dit leidt tot efficiënter onderwijs en meer betrokkenheid van de leerlingen (want geen herhaling van reeds gekende stof) en het voorkomen van overladenheid. Een en ander zou moeten worden uitgewerkt in een doorgaande leerlijn van po naar vo.

Verder is geconcludeerd dat de betekenis van M&M voor het onderwijs in zijn onderlinge relatie maar ook in relatie met andere vak-, vormingsgebieden of domeinen zichtbaar wordt in onder meer het overstijgende thema duurzame ontwikkeling (bewust gekozen term).



CONSULTATIEVRAGEN

De ontwikkelteams hebben een aantal algemene vragen opgesteld en een aantal vragen aan specifieke doelgroepen. De ontwikkelteams zullen de feedback gebruiken om hun conceptvisies waar mogelijk aan te scherpen. Op de website www.curriculum.nu kunt u direct reageren op de algemene vragen of u kunt een feedbackformulier downloaden met alle vragen. Uw feedback is zeer gewenst!

Algemene vragen

1. Wordt met deze conceptvisie M&M een voldoende eerste aanzet gegeven om tegemoet te komen aan de doelen en uitgangspunten van Curriculum.nu?
Het betreft met name: toekomstgericht onderwijs; de leerling centraal; balans in de drie hoofddoelen van onderwijs; bevordering van de samenhang en het verbeteren van een doorlopende leerlijn.
2. In hoeverre herkennen (po, vo en so) scholen zich in deze conceptvisie?
 Als ze zich er niet volledig in herkennen: Wat moet er gebeuren willen zij zich er alsnog in herkennen?
3. Kunnen zowel scholen die opteren voor een leergebied M&M als scholen die opteren voor afzonderlijke M&M-vakken voldoende uit de voeten met de richting die aangegeven wordt?
 Als ze er niet voldoende mee uit de voeten kunnen: Wat moet er gebeuren willen zij er alsnog mee uit de voeten kunnen?
4. In hoeverre worden de eerste ideeën over samenhang (binnen M&M en tussen M&M en andere leergebieden en vakken) onderschreven?
 Als de eerste ideeën niet of niet geheel worden onderschreven: Wat moet er gebeuren om die ideeën alsnog te kunnen onderschrijven?
5. Zijn in de conceptvisie voldoende waarborgen ingebouwd om eventuele overlappendheid binnen M&M te voorkomen?
 Als dat niet of in onvoldoende mate het geval is: Wat moet er gebeuren om de gewenste waarborg alsnog te bewerkstelligen?

Specifiek

Het ontwikkelteam M&M wil zich in de komende fase verder oriënteren op een aantal zaken die voor het ontwikkelen van een visie, de grote opdrachten en bouwstenen van belang zijn. Dit gebeurt door middel van consultatie, literatuuronderzoek, het inventariseren van praktijkervaringen en het bijwonen van workshops. Het betreft met name de volgende aspecten die ook aan specifieke groepen voorgelegd kunnen worden:

1. Recente inzichten in de ontwikkelingspsychologie.
2. Wetenschappelijk onderzoek naar efficiëntie en rendement van (meer) samenhangend onderwijs.
3. Praktijkervaringen met zowel vakoverstijgend werken als het werken binnen een leergebied (M&M).
4. Definities die gehanteerd worden voor de diverse vaardigheden: brede vaardigheden, M&M-vaardigheden en vakspecifieke vaardigheden.
5. Belangrijke thema's, onderwerpen, begrippen en vaardigheden die in het huidige leergebied M&M en de afzonderlijke vakken ontbreken of (te) beperkt aan de orde komen. Met name uit de vakgebieden economie, filosofie en maatschappijleer.
6. De (brede en M&M-) vaardigheden die nodig zijn voor een betere doorstroom naar mbo, hbo en wo (kwalificatie).



BIJLAGE: WERKOPDRACHT

Onderstaand is de samenvatting van de werkopdracht opgenomen. Met deze opdracht is ontwikkelteam Mens & Maatschappij aan de slag gegaan om een (concept)visie op het leergebied op te stellen.

Waar ga je aan werken?

De opdracht aan het ontwikkelteam in het kort

Als lid van het ontwikkelteam mens & maatschappij ga je de komende periode aan de slag met de vraag wat leerlingen nodig hebben om uit te groeien tot volwassenen die hun steentje bijdragen aan de samenleving, economisch zelfredzaam zijn en met zelfvertrouwen in het leven staan. In het kader van *Curriculum.nu* werk je met je team aan de herziening van het curriculum voor het primair, voortgezet en speciaal onderwijs. Samen met de andere acht ontwikkelteams ontwikkelen jullie een basis voor herziening van de huidige kerndoelen en eindtermen.

In vier ontwikkelsessies bespreken jullie als team wat leerlingen nodig hebben en werken daarbij van abstract naar concreet. Jullie formuleren eerst een visie op het leergebied. Deze visie beschrijft hoe het leergebied mens & maatschappij bijdraagt aan wat leerlingen nodig hebben voor hun leren, werken en leven in de toekomstige samenleving.

Op basis van de visie bepalen jullie vervolgens wat tot de kern van het leergebied behoort. Dit beschrijven jullie in de vorm van grote opdrachten. Dat zijn de belangrijkste inzichten van en over het leergebied die leerlingen tot betekenisvol leren uitdagen. De grote opdrachten beschrijven de kern van wat leerlingen vanuit het perspectief van het leergebied mens & maatschappij nodig hebben om de wereld te kunnen begrijpen en om in die wereld adequaat te kunnen handelen.

Deze grote opdrachten werken jullie in de volgende ontwikkelsessies verder uit in bouwstenen van concrete kennis en vaardigheden. In deze bouwstenen beschrijven jullie wat leerlingen in po-onderbouw, po-bovenbouw, vo-onderbouw, en vo-bovenbouw nodig hebben om met de grote opdrachten aan de slag te gaan.





Aan de hand van prikkelende vragen en input van verschillende stakeholders gaan jullie in de ontwikkelsessies aan de slag en maken jullie eigen keuzes. Voor het maken van deze keuzes krijgen jullie een aantal aandachtspunten mee vanuit de doelen van *Curriculum.nu*. Dit betekent dat jullie streven naar opbrengsten die:

- betekenisvol zijn voor leerlingen en hun leren, leven en werken in de toekomstige samenleving;
- een goede balans kennen tussen kennisontwikkeling, maatschappelijke vorming en persoonlijke ontwikkeling;
- tot de kern beperkt zijn en duidelijk maken vanuit welke afwegingen jullie hebben bepaald wat wel en wat niet tot de kern behoort;
- uitgewerkt zijn in een heldere doorlopende lijn van po naar vo en in aansluiting op de voorschoolse periode en het mbo, hoger onderwijs en universiteiten;
- samenhang tussen inhouden in jullie leergebied laten zien evenals samenhang met andere leergebieden;
- herkenbaar zijn voor de schoolpraktijk;
- naast vaardigheden die specifiek zijn voor jullie leergebied ook uit brede vaardigheden bestaan, namelijk manieren van denken en doen, manieren van omgaan met anderen, manieren van omgaan met jezelf.

Daarnaast zijn er enkele aandachtspunten die vanuit de politiek zijn meegegeven aan *Curriculum.nu*. Voor het ontwikkelteam mens & maatschappij betekent dit dat jullie streven naar opbrengsten die:

- een basis bieden voor duidelijke kerndoelen en eindtermen voor burgerschap en seksuele diversiteit;
- beperkt zijn tot het kennen en kunnen van leerlingen;
- aandacht besteden aan praktische vaardigheden;
- kennis over de gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden van ons land bevatten;
- tot stand komen met betrokkenheid van wetenschappers en andere deskundigen op het gebied van duurzaamheid.

Jullie sluiten een ontwikkelsessie steeds af met een tussenproduct en vragen om voor te leggen aan de ontwikkelscholen en andere betrokkenen zoals het vervolgonderwijs, maatschappelijke organisaties, en het bedrijfsleven. Op basis van de feedback die jullie krijgen, stel je het tussenproduct in de volgende ontwikkelsessie bij en gebruikt die dan als basis voor een volgend tussenproduct.